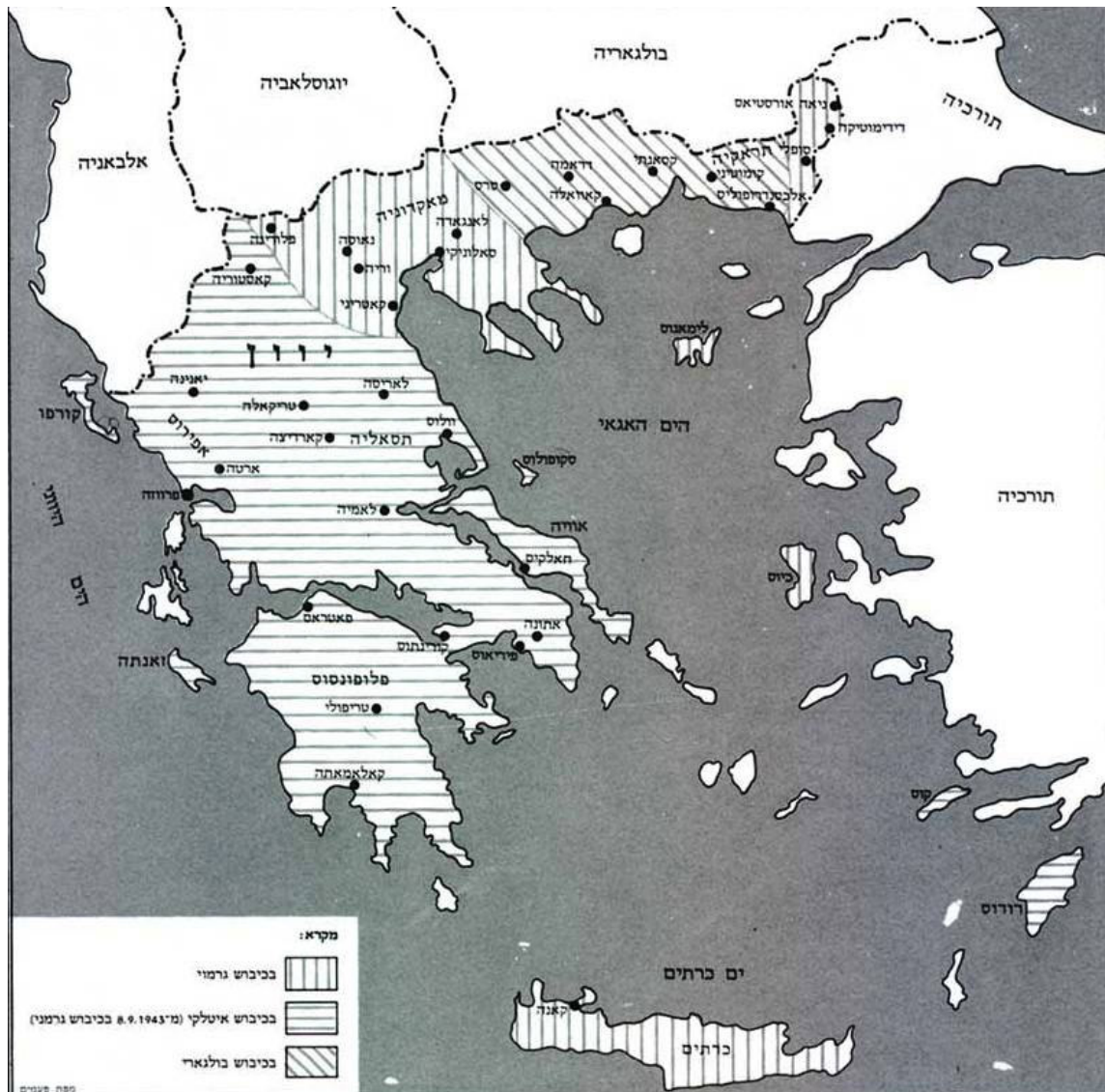

ההתנגדות היהודית ביוון במלחמת העולם השנייה

פרקים מתוך מחקרו של יצחק כרם, דרכי הצלה של יהודים ביוון במלחמת העולם השנייה*

בפרוץ מלחמת העולם השנייה חיו ביוון 77,178 יהודים ולאחר המלחמה שרדו בה 10,066 מהם בלבד. לפני המלחמה היו ביוון 34 קהילות, רובן קהילות שמנו פחות מאלף איש כל אחת. הקהילות הגדולות היו: סאלוניקי (56,000), אתונה (3,000), קאוואלה (2,100), קורפו (2,000), יאנינה (1,850), רודוס (1,701) ולאריסה (1,120)¹.

כ־80 אחוז מהיהודים ביוון נשמדו בשואה. רובם, במיוחד בקהילה הגדולה ביותר סאלוניקי, מילאו אחר הוראות הגרמנים. אולם קהילות רבות, ובמיוחד אתונה, לא נשמעו מנהיגיהן ורבניהן לגרמנים והמנהיגים עם בני הקהילה עשו מאמצים רבים להינצל. הדרכים העיקריות להצלה היו: בריחה מהעיר או מהאזור אל מקום אחר ביוון, במיוחד מאזור הכיבוש הגרמני לאזור האיטלקי; בריחה מיוון באמצעות התערבות דיפלומטית של מדינה זרה, או בעזרת אנשי צבא יוונים או אנגלים, או בעזרת דייגים, ימאים ופארטיזאנים יוונים; הצטרפות לפארטיזאנים בהרים; שירות בצבא היווני שהמשיך ללחום מחוץ ליוון; מציאת מסתור בתוך יוון, בעזרת הכנסייה או אזרחים פרטיים, על-ידי השגת תעודות מזויפות וכיוצא בזה. בנסיגות אלו להצלה נשתלבו המאמצים שנעשו גם על-ידי נציגי הישוב היהודי בארץ-ישראל והתנועה הציונית, בדרכים שונות.

מעורבותה של יוון במלחמת-העולם השנייה החלה כאשר איטליה תקפה אותה ב־28 באוקטובר 1940.³ יוון הדפה בגבורה את הפולשים ואף כבשה חלקים מאלבאניה, שהיתה כבושה בידי האיטלקים, ורק בלחץ הצבא הגרמני שבא לעזרת האיטלקים עזבה יוון את אלבאניה ב־26 באפריל 1941. השתתפו במערכה זו של יוון 12,898 חיילים יהודים, בהם 343 קצינים ומפקדים. כ־4000 יהודים השתתפו בקו הקדמי של החזית באלבאניה, ואילו במאקדוניה, נגד הגרמנים, נלחמו 513 יהודים. בשתי החזיתות הללו נהרגו 613 יהודים, מהם לפחות 174 מסאלוניקי, ונפצעו 3743 יהודים, מהם 1412 פצועים קשה ו־138 קטועי רגליים. החטיבה היוונית המאקדונית 50, שנלחמה באלבאניה, כללה גדוד שפונה 'גדוד כהן', בשל המספר הרב של יהודים מסאלוניקי ומאקדוניה כולה שהיו בו. גם חטיבה 63, שלחמה באלבאניה, כללה יהודים רבים מסאלוניקי ושאר חלקי מאקדוניה. בין הלוחמים היהודים שנפלו

בקרבות ראויים לציון קולונל מרדכי פרוזיס, הגיבור סגן יקואל מסאלוניקי וחיים סאקיס מלאריסה. רוב החיילים היהודים חזרו מהחזית לבתיהם, בלכתם ברגל רוב הדרך, רבים חזרו פגועים מקרה ואיבדו רגליים ואצבעות.⁴

השתתפותם של יהודים כה רבים בקרבות אלו השפיעה על גורלם מאוחר יותר. רבים מהם נשארו בצבא או הצטרפו מאוחר יותר לצבא היווני במזרח התיכון. אחרים התקבלו בזכות עברם הקרבי לפארטיזאנים וכמה מהם אף הגיעו לתפקידי פיקוד במחתרת. הרקע הצבאי השפיע גם בכיוונים אחרים. קצינים לשעבר מונו למשרה היהודית בסאלוניקי או שימשו בתור קאפו בשירות הגרמנים ביוון. מאוחר יותר נאלצו כמה מהם לשמש במחנה ההשמדה בבירקנאו בתור עובדים ליד המשרפות.⁵ גרמניה פלשה ליוון ב־6 באפריל 1941, וכבר ב־9 בו כבשה את סאלוניקי וב־27 בו שלטה באתונה.⁶ מלך יוון וממשלתה נמלטו לכרתים, שבו נמשכה המלחמה בעזרת שרידי הצבא הבריטי. קודם נפילת האי בידי הגרמנים בחודש מאי, עזרו הבריטים

אחרי שנכבשה, חולקה יוון לשלושה אזורים כיבוש: (1) הגרמנים שלטו על מאקדוניה המרכזית והמזרחית, רצועה בתראקיה המזרחית והאי כרתים ובשליטתם היו הקהילות היהודיות בסאלוניקי, וריה, דידימוטיקה, קאסטוריה, פלורנה וכרתים. (2) בולגאריה שלטה על רוב תראקיה, כולל: סרס, קאנואלה, דראמה, קומוטיני ואלכסנדרופוליס. (3) האיטלקים שלטו על: קורפו, זאנטה, זאנינה, ארטה, אתונה, תסאליה ורודוס. לאחר נפילת המשטר הפאשיסטי באיטליה, ב-25 ביולי 1943, השתלטה גרמניה ב-8 בספטמבר על כל אזור הכיבוש האיטלקי ביוון. כבר צוין לעיל המספר הגדול של חיילים יהודים, 12,898 איש, ששירתו בצבא היווני. חלק מהם נצלו מהשואה בזכות המשך שירותם זה ולא מצאתי עד כה נתונים על מספרם. באמצעות ראיונות אישיים התברר לי, כי קצינים יהודים רבים המשיכו לשרת בצבא היווני, אם כמתנדבים ואם בשירות חובה, עשרות מהם שירתו במזרח התיכון לאחר כיבוש יוון. רוב היהודים שהמשיכו שירותם בצבא היווני שירתו במזרח התיכון,¹¹ רבים מהם יצאו מיוון בסירות דיג מאווייה לתורכיה וממנה המשיכו לחלב שבסוריה ושובצו ליחידות צבאיות. היו גם פליטים יהודים שחווילו נגד רצונם בהיותם בדרכם לארץ-ישראל. כמה יהודים מיוון התנדבו למודיעין הבריטי ומילאו בו תפקיד חשוב, ביניהם 'פיקו' ניסים ורוג'ר מורדוך (ששירת כקונסול כבוד של יוון בתל-אביב בשנות 1945-1948). יהודים רבים עברו אימונים במחנות הצבא היווני בעזה או בכית-ליד, או שירתו בצבא יוון במצרים.

נוסף לחיילים שבשרות היו חיילים יהודים שנלקחו בשבי על-ידי האיטלקים, באלבאניה או ביוון עצמה, והיו עצורים באיטליה. לאחר כניעת ממשלת באדוליו בספטמבר 1943 וכיבוש רוב איטליה בידי הגרמנים ברחו השבויים האלה מפני הגרמנים והסתתרו בעזרת המחתר האיטלקית או בבתים פרטיים.¹² בין שבויים אלה ראוי לציין את סג"ם מאריו מוסטאקיס, שנלחם באלבאניה ואף זכה במדאליה, נשבה בידי האיטלקים בקורפו במאי 1942 ונכלא במחנה-הריכוז קארבונארה שבדרום איטליה. לאחר המלחמה שירת שנים רבות בצבא היווני והגיע לדרגת תת-אלוף. מספר היהודים שלחמו בשורות הפארטיזאנים היווניים אינו ידוע. יוסף בן מציין, כי בשתי תנועות המחתרת היווניות הגדולות: האחת — 'חזית השחרור הלאומי' (EAM והזרוע המבצעת שלה ELAS) האנטי-מלוכנית והשמאלנית, והשנייה — 'הארגון הדמוקראטי היווני' (EDES) הפרו-מלוכני, לחמו לפי אומדנים שונים בין 800 ל-1000 יהודים. לפי הערכתו מספרם הגיע לפחות לאלף. הוא גם מציין את מכתבו של שליח הסוכנות היהודית, י' פינצובר, מ-28 בנובמבר 1944, שלפיו לחמו 600 יהודים בשורות ELAS ומהם 300 נפלו בקרב. יוסף מצאס מעריך, לעומת זאת, כי לפחות 650 יהודים לחמו בשורות הפארטיזאנים, רובם בתסאליה ובמרכז יוון.¹³ אם נניח כי מספר הלוחמים היהודים בשורות הפארטיזאנים נע בין שני אומדנים אלה ונוסיף אליהם אנשי תחזוקה ובני משפחה, וכך משפחות שחיו בסביבת הפארטיזאנים — הרי בין הפארטיזאנים חיו בין 1000 ל-1500 יהודים, רובם במסגרת EAM. גם רוב היהודים שניצלו ביוון בעזרת הפארטיזאנים חייבים את חייהם לארגון זה. היהודים שבשורות EDES לחמו בעיקר באזורי אפירוס, מאקדוניה ואתונה.

ראשית ההצטרפות של יהודים ביוון לתנועות ההתנגדות היתה בסתיו 1941, כאשר סטודנטים יהודים באתונה הצטרפו לתנועות ההתנגדות שבאזור.¹⁴ באותו זמן פעלו ביוון יותר מ-54 קבוצות מחתרת קטנות ובסוף 1941 הן התלכדו לשתי תנועות גדולות, שצוינו לעיל, ויהודים רבים הצטרפו לשורותיהן. בהתחלת 1942 השתתפו יותר מ-40 פארטיזאנים יהודים בפיצוץ גשר גורגופוטמוס, שהיה נתיב מעבר של חילות גרמניים שנשלחו לעזרת רומל בצפון-אפריקה. הגשר פוצץ על-ידי תנועת EDES ולדרישת הבריטים. בסתיו 1942 הקימו סטודנטים יהודים באתונה את 'הארגון הלאומי היהודי' (EOE), שמטרתו היתה לארגן יחידים להצטרף לפעולות המחתרת נגד האיטלקים והגרמנים, ללמוד את המצב בקרב ארגוני המחתרת הקיימים ולתכנן דרכים להבטחת חיי היהודים כנגד מזימות הגרמנים. ארגון זה השתתף בפעילות חבלנית נגד הגרמנים והאיטלקים ומאוחר יותר, מאוקטובר 1943 עד אביב 1944, כאשר הגרמנים השתלטו על אתונה, הזהירו חברי הארגון את היהודים לברוח ולא להתייצב לרישום אצל הגרמנים. חברי הארגון הציבו תצפית מדי שבוע, כדי לגלות את מועד המשלוח הצפוי של היהודים להשמדה ולהזהיר את אחיהם שלא להתקרב לבית-הכנסת ביום זה. בקירוב באותו זמן, באוגוסט 1943, קבוצה של 7 סטודנטים יהודים לרפואה שהשתייכו ל-EAM יצאו להרים ויחד עם יהודים אחרים הצטרפו לגדוד 11/34 של ELAS. הם נלחמו בגבורה נגד הגרמנים בקרב של קארוטס ב-5 באוגוסט 1944.¹⁵

מצאס מציין, כי 252 צעירים יהודים מסאלוניקי הצטרפו ליחידות הפארטיזאנים אשר בתחילת 1943 נתקלו בקשיים רבים בהרי פיאריאס (Pierias) וורמיה ופינדה. יהודים מסאלוניקי שהצטרפו לפארטיזאנים רובם עשו זאת לאחר 14 בפברואר 1943, כאשר הגרמנים נקטו אמצעים קשים נגד יהודי העיר, כגון חובה לגור באזורים מסוימים בלבד, ענידת טלאי צהוב, איסור שימוש בתחבורה ציבורית, עוצר בשעות הלילה, איסור שימוש בטלפונים ועוד. בסוף פברואר התחילו הגרמנים בגטואיזאציה של יהודי סאלוניקי.¹⁶ יהודים מעטים מסאלוניקי הצטרפו לפארטיזאנים כבר ב-1941, שכן הצעירים מסביבה שמרנית ודתית לא רצו לעזוב את משפחותיהם, לא היו רגילים למאמצים פיסיים קשים ולא היו מקורבים לחוגי הפארטיזאנים. גם הסכנות שהיו כרוכות בכך הרתיעו אותם. לעומת זאת אחד המניעים להצטרפות לפארטיזאנים היה הרעב ששרר בעיר. בשנת 1941 ניסו שני חברי פארלמנט יהודים לשעבר, מנטש בסנצ'י ז'ואק ונטורה, לברוח בנפרד לכרתים ומשם לצאת מאירופה הכבושה. אולם הם נתפסו בכרתים ונכלאו בלאריסה, אחר-כך שוחררו בסאלוניקי בתנאי שיתייצבו יום יום במשטרה הגרמנית.¹⁷

בתסאליה החלה תנועת ההתנגדות בקרב היהודים לאחר גירוש יהודי סאלוניקי, ובראשה עמד הרב הראשי של וולוס, הרב משה פסח. הוא נעזר על-ידי האחים מזרחי, ז'אק כהן, קצין לשעבר בצבא היווני, ובנו ויקטור. קבוצה זו שיתפה פעולה עם קומאנדו החבלה הבריטי וביצעה פעולות הרס במיתקנים צבאיים ובכלל זרעה חורבן והרס בקרב הגרמנים שבתסאליה. בקארדיצה, מעוז של ארגון ELAS, נצלו כ-150 יהודים עקב הגנת הפארטיזאנים.¹⁸ אחד היהודים, אלעזר עזריה, עלה לדרגת האחראי על אספקת מזון ליחידות ELAS בתסאליה ומאוחר יותר היה יועץ ראשי לענייני אספקה במטה הכללי של ELAS. יהודים רבים פעלו בתחום האספקה בקרב הפארטיזאנים בכל רחבי יוון.

כ-1500 יהודים ברחו מיוון, יחידים או בקבוצות, לתורכיה. נתיב הבריחה היה לרוב מחוף אטיקה בדרך הים לחצי-האי אוויה ומשם בסירות או בספינות-דיג (קאיאקי) לג'זמה שבחוף התורכי. נתיב הצלה זה הופעל בשיתוף-פעולה הדוק עם הפארטיזאנים.

ההצטרפות של יהודים מסאלוניקי לפארטיזאנים היתה גם היא ביוזמה עצמית ולא בחסות הקהילה. **

מעשה הגבורה הגדול ביותר במסגרת המאמצים להגן על יהודים אירע ב-6 ביולי 1944, בקרב נגד הגרמנים בכפר סטני, שנועד להגן על 50-70 יהודים שמצאו שם מקלט. הפארטיזאנים, בראשות ליאון עמר, קיבלו ידיעות מראש כי הגרמנים יתקיפו את סטני בגלל הריכוז הגדול של יהודים ששהו שם. ליאון מינה את זכריאס כהן למנהיג היהודים והורה לו להובילם לרגלי ההר דירפיס. 60 חיילים גרמנים, שהגיעו למקום בקאיאקים ובכלי-רכב, תקפו את הכפר ברכב משוריין, בתת-מקלעים וברובים. מולם עמדו 45 פארטיזאנים עם מעט מאוד נשק: אקדחים, רימוני-יד וכמה

תת-מקלעים. הם היו מוכנים לבוא הגרמנים והציבו להם מארב. כמה גרמנים נהרגו. הפארטיזאנים ניצחו ואיש מהם לא נפגע. כל היהודים שהיו בכפר הצליחו לברוח, פרט למשפחת קריספי, שנורתה בידי הגרמנים בכיכר המרכזית בדרכה ליציאה מהכפר. **יאנינה - בספטמבר 1943**, לאחר כניעת ממשלת רומא לבנות-הברית, כבשו הגרמנים שנית את יאנינה. מאז הצטרפו יותר מ-20 צעירים יהודים לשתי תנועות הפארטיזאנים הגדולות. קבוצה נוספת ברחה לאתונה כדי להצטרף ל-EOE.

* יצחק כרם, דרכי הצלה של יהודים ביוון במלחמת העולם השנייה

*<http://jic.tau.ac.il/moreshet/repositoryTL15/1000283018.pdf>

**<http://jic.tau.ac.il/moreshet/repositoryTL15/1000284019.pdf>

***<http://jic.tau.ac.il/moreshet/repositoryTL15/1000285020.pdf>